

Harkányiné Dr. Trajtler Dóra Ágnes¹

IMÁDKOZZATOK A KIRÁLYÉRT!

MILOTAI NYILAS ISTVÁN: SZ. DAVIDNAK

HUZADIK SOLTARANAK... MAGYARAZATTYA²

ABSTRACT

Pray for the king!” Milotai Nyilas István’s commentary on the twentieth psalm

István Milotai Nyilas’s sermons on the twentieth psalm were published in 1620 in Kassa (now Košice) by János Festus. Bishop Milotai dedicated his work to Gábor Bethlen. The choice of topic and dedication both clearly reflect the author’s response to current political events. In the Latin dedication letter, Milotai elaborates on how, in light of recent events, we must address the challenging theological question of what constitutes a good prince or monarch. How should one relate to authority when feeling vulnerable towards it or considering the ruler to be unjust? How does God relate to the king, and what can be done if the king strays from God’s path?

In 1620, the Kingdom of Hungary was shaken by political and moral crises. Two powers demanded loyalty from the subjects: The recently elected and anointed King Ferdinand II of the Habsburgs, chosen amidst fears, and the Transylvanian Prince Gábor Bethlen, who marched against him to defend the Protestants. The aristocrats, noblemen, and border fortress warriors were forced to choose between two politically and morally questionable options, neither of which offered a pure solution for the leaders of a war-weary region still battling the Turks. Moreover, they faced the threat of execution and confiscation of their estates if they were suspected of betrayal or defection.

Amidst this political and moral crisis, the text draws attention to biblical truths: regardless of whether I consider the authority, the king or

- 1 Harkányiné Dr. Trajtler Dóra Ágnes, történész–református vallásánár, egyetemi adjunktus, Hittanoktató- és Kántorképző Intézet, Károli Gáspár Református Egyetem, Pedagógiai Kar
- 2 Tanulmányom eredetileg a doktori disszertációm (2017) egy fejezetének átdolgozása. ld.: *A helyes hatalomgyakorlás és az uralkodó iránti bűség politika-teológiai kérdései: Bethlen Gábor Magyar Királyságban tett első hadjárata idején, a korabeli magyarországi, illetve magyar szerzőségű nyomtatványok tükrében (1617–1621).*

the prince to be good or bad, I must pray that they return to God's path. In an era of religious persecution, unjust peace pacts, secret agreements, struggling congresses and broken constitutional promises, this remains one of the most challenging prayers for any devout individual.

Keywords: Gábor Bethlen, István Milotai-Nyilas, Psalm 20, political theology, freedom of religion

BEVEZETÉS

Milotai Nyilas István³ huszadik zsolttárról írt prédikációi 1620-ban, Kassán, Festus János nyomdájában kerültek kiadásra.⁴ Milotai püspök Bethlen Gábornak ajánlotta művét. Mind a témaválasztásában, mind ajánlásában egyértelműen az aktuálpolitikai eseményekre reagált a szerző.⁵ A latin nyelvű ajánlólevélben hosszan írt arról, hogy az elmúlt évek és hónapok eseményei tükrében kell megvizsgálnunk azt a nehéz teológiai kérdést, hogy mit jelent jó fejedelemnek, jó uralkodónak lenni. Hogyan kell helyesen viszonyulni a felsőbbbséghez, ha kiszolgáltatottnak érezzük magunkat vele szemben, vagy egyenesen rossz uralkodónak tartjuk? Hogyan viszonyul Isten a királyhoz, s mit tehetünk, ha a király letér Isten útjáról?

A POLITIKAI ÉS ERKÖLCSI KRÍZISHELYZET

1620-ban politikai és erkölcsi krízis rázta meg a Magyar Királyságot. Két hatalom kényszerítette hűségre az alattvalókat: Habsburg II. Ferdinánd, a nemrég megvá-

- 3 Milotai Nyilas István: (Mikota 1571 – Gyulafehérvár 1623.) Református püspök. Debrecenben, majd Heidelbergben végezte tanulmányait, 1611-től a szatmári egyházmegye esperese, 1614-től pedig a tiszántúli egyházkerület püspöke. 1618 júniusától Bethlen Gábor fejedelem udvari prédikátoraként szolgált, ezért addigi hivataláról lemond (ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk.: LADÁNYI Sándor, Bp., 1977). A protestáns iskolaügy fejlesztése érdekében tevékenykedik, Bethlen művelődéspolitikáját népszerűsíti. Írásaiban a református ortodoxia tanításait védelmezi Pázmánnyal, valamint az unitáriusokkal szemben. Művei: *Mennyei tudomány szerint való irtovány* (Debrecen 1617), *Agenda*, valamint az Agendában található *imádság* (Kolozsvár 1621), továbbá *Speculum Trinitas* (Debrecen 1622) és *Oratio pro tempore* (Debrecen 1624.)
- 4 Sz. Davidnak huzadik soltaranak rövid praedicationok szerint való magyarázattya, melyben mind az istentfőld igaz jo fejedelmeknek, mind az keresztyén köségnek tisztetek meg abrozoltatik... iratatot és kü boczáttatot... Bethlen Gabornak, Magyar és Erdélyországnak istentfőld keresztyén fejedelmének főpraedicatora, Melotai Nyilas Istvan által. Kassa, Johannes Festus. RMK I. 501, RMNy 1216.
- 5 Vö.: Milotai ezen években megjelent és az aktuális politikai helyzetre is reagáló művei: FEKETE Csaba: *Milotai Nyilas István Agendájának változatai*, in: *Református Egyház*, 61(2009), 131–140. FAZAKAS József: *Ismertetlen nyomtatott imádság a királyért, Bethlen Gáborért*, in: *Magyar Könyvszemle*, 94(1978), 197–202. FAZAKAS Gergely Tamás: *Milotai Nyilas István könyörgése Bethlen Gáborért: Néhány adalék az országos imádságok újabb kutatásainak fényében*, in: *„mint az gyümölcsös és termett szőlővessző...”*: *tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére*, szerk.: STEMLER Ágnes, VARGA Bernadett, OSZK, Balassi Kiadó, Bp., 2010, 173–178.

lasztott és felkent király, és az ellene haddal felvonuló erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor. A főnemesség, nemesség és a végvári vitézség két – politikai és erkölcsi szempontból is kifogásolható – lehetőség közül választhatott, egyik sem volt vegytiszta megoldás a törökkel is folyton hadakozó, kimerülően lévő országrész vezetői számára. Ugyanakkor árulás, átpártolás gyanúja esetén fej- és jószágvesztésre számíthattak. Helyzetüket és az országérdekről való gondolkodásukat tovább bonyolította, hogy az 1619-es hadjárat valójában egyet jelentett a nagy európai konfliktusba való bekapcsolódással, a harmincéves háború első szakaszába való belépéssel.⁶

Habsburg II. Ferdinánd 1618-ban került a Magyar Királyság trónjára, megválasztásnak körülményei, s hogy hívhatjuk-e azt szabad királyválasztásnak, megkérdőjelezhető volt,⁷ ugyanakkor koronázása előtt hitlevélben tett ígéretet az ország törvényeinek, köztük a szabad vallásgyakorlatról szóló törvénynek a betartására.⁸ Az első év tapasztalatai azonban megmutatták, hogy a szigorú jezsuita neveltetésű uralkodó nem tudott ellentmondani római katolikus hitének, vallásügyben kizárólagos politikájának, így nem tudta betartani sem az 1606/1608-ban kivívott vallásszabadságról szóló törvényt, sem az azt megerősítő, koronázása előtti hitlevelet.⁹

A másik oldalon a török támogatású Bethlen Gábor erdélyi fejedelem állt,¹⁰ aki nem volt rest haddal felvonulni a szent olajjal felkent, s a magyar szent koronával megkoronázott király ellen a Magyar Királyság területére 1619-ben, megnyitvatva hadai előtt a végvárakat.¹¹ Ma már látjuk, hogy ez a felvonulás érvényt szerzett a magyar alkotmány betartásának, tiszteletben tartásának és a vallásügy tolerán-

6 KAMPMANN, Christoph: *Europa und das Reich im Dreißigjährige Krieg – Geschichte eines europäischen Konflikts*, Verlag W. Kohlhammer Stuttgart, 2008

7 Vö.: Ismeretlen szerző: *Ordinum regni Hungariae ad propositiones in comitiis Posoniensibus anni MDCXIX. responsum et attestatio*. App. 108.

8 II. Ferdinánd hitlevelének pontjai megtalálhatóak a hadjáratot lezáró békét törvénybe foglaló, 1622-es dekrétum cikkelyeiben. *Corpus Juris Hungarici, Magyar törvénytár, 1608-1657. évi törvény-cikkek*, fordították és utalásokkal ellátták: KOLOZSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, magyarázó jegyzetekkel ellátta: MÁRKUS Dezső, Bp., Franklin-Társulat, 1900, 177–183. Vö.: ALVINCZI Péter: *Magyarország Panasza* (1620, Kassa), in: *Magyar gondolkodók, 17. század. Államelmélet és politikai gondolkodás*, válogatás, szöveggondozás, jegyzetek: TARNÓC Márton, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 165–185.

9 FRANZL, Johann: *Ferdinand II. Kaiser im Zwiespalt der Zeit*, Verlag Styria, Graz, Wien, Köln, 1978, 38–71.

10 A Bethlen kép összefoglalására: *Bethlen Gábor képmása*, szerk.: PAPP Klára és BALOGH Judit, Debrecen, DE Tört. Int., 2013. *Bethlen Gábor és Európa*, szerk.: KÁRMÁN Gábor, TESZELSZKY, Kees, Bp., 2013. R. VÁRKONYI Ágnes: *Bethlen Gábor jelenléte Európában*, in: *Bethlen Gábor és Európa*, 2013, 9–76.

11 PÁLFFY Géza: *A Bethlen-kutatás egy alig vizsgált kérdéséről: a Magyar királysági rendek és az erdélyi fejedelem (1619-1622)*, in: *Bethlen Gábor képmása*, 2013, 139–158. TRAJTLER Dóra Ágnes: *Kálvinizmus a Bethlen-zászló tükrében*, in: *Porta Speciosa*, szerk.: BÉKÉSI Sándor, 2010/2, 123–133.

sabb irányvételének.¹² Ugyanakkor tudnunk kell, hogy ez egy remény volt csupán, az adott pillanatban nem lehetett egyértelműen látni Bethlen Gábor céljait.¹³

A vizsgált korszak vallásüggyel kapcsolatos törvényszövegei, értelmezési lehetőségei, érvei is inkább bonyodalmat rejtenek részleteikben, mint tisztánlátást. Valamennyi az 1606-os bécsi békére mutat vissza, valamint a bécsi béke 1608-as koronázás előtti törvényekbe való beiktatására. Az 1608-as koronázás előtti törvények első cikkelye így értekezik a vallásügyről.

„... a vallás gyakorlata, ugy a báróknak, mágnásoknak és nemeseknek, mint a szabad városoknak és az ország összes karainak és rendének, ugy a maguk, mint a fiscus fekvő jószágaiban; valamint a magyar katonáknak is, az ország véghelyein kinek-kinek a maga vallása és hite szerint; nem különben a mezővárosoknak és faluknak is, ha azt önkéntesen és kényszerítés nélkül elfogadni akarják, mindenütt szabad legyen; és annak szabad élvezetében és gyakorlatában senki senkit meg ne akadályozzon.”¹⁴

A törvény szövegébe a nemeseken, városokon és végvári vitézeken túl a mezővárosok és *falvak lakói* is belefoglaltattak. A törvénycikkely legvitatottabb pontja ez, hiszen az elv mellé a társadalom szerkezetében forradalmi változás kellett volna ahhoz, hogy a gyakorlatban megvalósuljon a földesúrával ellenkező jobbjágy képe. A magyar földesúr a birtokán *főkegyúri joggal* is bírt ebben az időben, s ahogy a középkorban rögzült eljárásból következett, a földesúr gondoskodott a birtokán lévő templomok állapotáról, azaz ő rendelkezett a templomok használatáról is. Kirívó és hosszabb távon fenntarthatatlan helyzetet okozott volna, ha a jobbágyság a templomok használata révén megkérdőjelezhetné volna a földesúr hatalmát a saját birtokán. Így a *vallásszabadság* fogalma, ha a törvényben szerepelt is, több akadályba ütközött, s valójában a *szabad vallásgyakorlat* megvalósítása még rögsőn úton járt.¹⁵

12 Ld.: az 1621-es nikolsburgi béke pontjait. Valamint: BENDA Kálmán: *Habsburg-politika és rendi ellenállás a 17. század elején*, in: *A nemzeti hivatástudat nyomában*, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2004, 35–38.

13 ALMÁSI Gábor: *Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli propagandában és politikában*, in: *Bethlen Gábor és Európa*, szerk.: KÁRMÁN Gábor, TESZELSZKY, Kees, Bp., 2013, 311–366, 313. G. ETÉNYI Nóra: *Politika és publicisztikai kontextus. Bethlen Gábor a Német-római Birodalomban kiadott nyomtatványokban (1619-1622)*, in: *Bethlen Gábor és Európa*, szerk.: szerk.: KÁRMÁN Gábor, TESZELSZKY, Kees, Bp., 2013, 245–274, 247.

14 *Corpus Juris Hungarici, Magyar törvénytár, 1608-1657. évi törvénycikketek*, fordították és utalásokkal ellátták: KOLOZSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, magyarázó jegyzetekkel ellátta: MÁRKUS Dezső, Bp., Franklin- Társulat, 1900, 9.

15 A két fogalom értelmezéséről ld.: Pázmány Péter esztergomi érsek: *Falsae originis motum Hungaricorum sive incerta refutatio. Az magyar orszagi tamadasoknak hamissan költött eredetinek rövid velős hamissítása*. 1620, Bécs, RMK I. 506, RMNy 1202. Az 1606-os bécsi békében, melyet még Bocskai István harcolt ki, „Vallásokban-való Szabadság meg-engedetett” az uraknak, nemeseknek, szabad [királyi] városoknak, végvári vitézeknek és a „Privilegiomos a’vagy Szabados Mező-városoknak,” mert ezek közbevetés nélkül tartoznak a koronához, míg a parasztság és az „Urak Mező-várai és Falui” nem. 1608-ban azonban a béke pontjait kiterjesztették a jobbágyságra és parasztságra

A valódi, korszakhoz kapcsolódó összetett teológiai kérdés tehát úgy szól: hogy vajon mit jelent az uralkodó iránti hűség, könyörgés, imádság egy olyan politikai környezetben, ahol a megkoronázott király nem tartja be az ország törvényeit? S hogy könyöröghet-e a nép egy új politikai erő reményében egy új, a protestáns vallással toleránsabb uralkodóért? Lehet-e imádkozni a törvényes király ellenében egy olyan fejedelemért, aki karddal érkezik a Magyar Királyságba, hogy érvényt szerezzen a szabad vallásgyakorlatról szóló törvényeknek, ígéretnek és hitlevélnek?¹⁶

ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEK

Mikor az olvasó, akár irodalmi, történeti vagy egyháztörténeti, teológiai kutatás céljával kezébe veszi Milotai püspök művét, két alapvető irányba indulhat. Az egyik irány az, mikor az aktuálpolitikához erősen kapcsolódó, bibliai témájú művet propagandairadalomnak tartja. Propaganda abban az értelemben, hogy végső soron főként politikai célból, az erőviszonyok megváltoztatása érdekében írt műnek nevezi, s tudja emellett, hogy a Bibliára való hivatkozás a 17. században, a korszak társadalmának vallásos természete miatt egy erős mozgatórugója volt minden ilyen érvelésnek. Ez a szemlélet sok igazságot tartalmaz, ugyanakkor a felvilágosult, s később szekularizált ember Bibliához való viszonyát tükrözi vissza. S azt az antropológiai alapvetést tartalmazza, hogy az embernek, itt tehát az írónak főként vagy pusztán csak politikai céljai lehetnek. A másik út, hogy Milotai művét olvasva olyan vergődő embereket, kényszerbe szorított társadalmat és az erkölcsi krízishelyzetből kiszakadni kívánó, vívódó embereket lát maga előtt, akik végső elkeseredésükben a Szentírást, Isten szavát hívták segítségül, hogy útmutatást nyerjenek. Hittek benne, hogy a Szentírás örök érvényű igazságokat tartalmaz, akkor is segítségére van az embernek, ha a politikai-erkölcsi krízis alapvetően az emberi eredendő bűn útján keletkezik, és távol esik Isten útjaitól és eredeti szándékától. Ez a szemlélet azt az antropológiai alapvetést tartalmazza, hogy az ember test és lélek, mely lélek a transzcendenshez kapcsolódva éppúgy vágyhat az ország nyugalomára, mint lelke nyugalomára, erkölcsi útmutatásra, helyes magatartásra.

Ugyanakkor valóban helye van a kritikának abban az esetben, ha az aktuálpolitikához szorosan kapcsolódó teológiai munkákban helytelen hangsúlyeltolódást, teológiai torzulást érez. Ebben a kérdésben mind a világi, mind a teológiai kutatásnak kritikus látásmódra van szüksége, ugyanakkor ez a kritikusság nem zárhatja ki

is, de „úgy engedtetett az Szabadság, hogy az Templomokról semmi emlékezet nem völt...”, és a templomokról való részt úgy hagyták, mint volt, azaz részletes útmutatás és értelmezés nélkül. Pázmány: *Refutatio* 1620, 18v. A megfogalmazás is sokat mond a problémáról: a vallásban való szabadság tehát nem egyenlő a szabad vallásgyakorlattal, hiszen a vallás gyakorlásának számos tárgyi feltétele van, például a templom.

16 TRAJTLER Dóra Ágnes: *Az 1608. évi dekrétum első törvénycikkei – protestantizmus és Szent Korona-tan*, in: „*Vidimus enim stellam eius...*” konferenciakötet, szerk.: SZÁVAY László, Károli Gáspár Református Egyetem, L’Harmattan Kiadó, Bp., 2011, 481–486.

eleve, hogy a mű megírásának szándéka, illetve az olvasó szándéka ne az útkeresés lett volna.

MILOTAI NYILAS ISTVÁN ZSOLTÁRMAGYARÁZATA

Milotai Nyilas István a 20. zsoltárt tíz prédikációban magyarázza végig, központi gondolata pedig az imádságra való felszólítás. Az imádságban nagy erő van, és az imádság a legszemélyesebb megnyilvánulás Isten és ember között. Így ez a mű a teológiai munkák közül is kiemelkedik azzal, hogy az olvasó legbensőbb valóját szólítja meg.¹⁷

Milotai a zsoltár mellé két igeverset választ, ezeket művében latinul közli. 1Tim 2,1-2: „Arra kérlek mindenekelőtt, hogy tartsatok könyörgéseket, imádságokat, esedezéseket és hálaadásokat minden emberért, a királyokért és minden feljebbvalóért, hogy nyugodt és csendes életet éljünk teljes istenfélelemben és tisztességben.” A másik igeszakasz a 2Móz 22,27: „Istent ne szidalmazd, és néped fejedelmét ne átkozd!”

A prédikátor bevezetésként leírja, hogy ezt a zsoltárt Dávid király adta a népnek, hogy őrte könyörögjenek.¹⁸ Ez megegyezik az Oppenheimeri Biblia címfeliratával is, ami szintén Dávidnak tulajdonítja a költeményt.¹⁹ Ezen kívül Milotai az „íras magyarázó Doctorok”²⁰ véleményét is közli, miszerint Dávid ezt a zsoltárt akkor írhatta, amikor Hanún, az ammóniak vezetője meggyalázza követeit, és ezért Dávid harcot indít az ammóniak és az arámiak ellen (2Sám 10, 1Krn 19).²¹

A zsoltárról Milotai tíz prédikációban beszél, és a jobb érthetőség végett, a nyomtatvány elején a zsoltár szerkezetét egy összefoglaló ábrával magyarázza meg. Ez az ábra megkönnyíti az olvasó dolgát, mert Milotai a prédikációban körkörösén magyaráz, és nem minden esetben halad versről versre.²² Az ábra azonban mindig követhetővé teszi a művet. A magyarázó ábra mellett egy *zsoltárparaf-*

17 Pázmány Péter, Balásfi Tamás, Szenci Molnár Albert, Alvinczi Péter műveiben is jelen van az aktuálpolitikára reagáló egyházi véleményalkotás, de azok mind a vallásügy alakulását, a felekezeti létrejöttével megjelenő jogi problémákat, vagy a király tiszteletét választják témának.

18 Klasszikus király-zsoltár vö.: Zsolt 2; 18; 21; 45; 72; 89; 101; 110; 132; 144. „Általában is igaz, hogy a királyért imádkozni szoktak (Zsolt 61:7k.; 72:1; 84:10; 132:1; 1Tim 2:1k.), de különösen akkor volt szükség buzgó imádságra, amikor a királyt veszély fenyegette: ha háborúba készült (1Krn 8:44kk.; 2Krn 14:10; 20:4kk.; Zsolt 144:1–10). Ilyen helyzet áll a Zsolt 20 hátterében is.” Idézet a Jubileumi Kommentárból (1972/1995.) <https://biolka.ro/upload/Jubileumi%20Kommentar.pdf>. 2025. 02. 27.

19 A Zsoltárok könyvének summáiról ld.: P. VÁSÁRHELYI Judit: *Szenci Molnár Albert és a Vízszolyi Biblia új kiadásai*, Universitas Kiadó, Bp., 2006, 96–100.

20 A műből vett idézeteket a korabeli helyesírás szerint, de nem betűhűen közlöm.

21 MILOTAI: *Sz. Davidnak buzadik soltaranak rövid praedicationok szerint való magyarázattya* (1620)

22 Mivel a prédikációkban sok az ismétlés, a körkörös érvelés miatt, ezért az elemzés sem a prédikációkban kifejtett fonalat követi, és nem igazodik a zsoltármagyarázat által létrejövő tagoláshoz sem, hanem más logika mentén ad összefoglalást.

rázis is található. Kezdő betűinek összeolvasása sejteti, hogy a szerző nem más, mint Bethlen Gábor maga.

A zsoltárparafrázisban a 20. zsoltár versei hat versszakkal egészülnek ki, melyben Isten sorolja fel ígéreteit a benne bízó ember vigasztalására. Az ellenségtől való megszabadulásról, az igaz ügyért küzdők megmaradásáról szólnak ezek a versszakok: „Tántorgania hitben nem hadlak, háboruidban kézemben hordozlak, minden dologbā téged meg áldlak, hosszú élettel es meg koronázlak.”²³ Az ének a Szentháromság dicséretével zárul. Milotai a *Jer emlékezzünk keresztyén népek* kezdetű ének dallamára javasolja énekelni.

MILOTAI ZSOLTÁRMAGYARÁZATÁNAK TEOLÓGIAI TARTALMA

A zsoltárról szóló prédikáció központi gondolata az *imádság* fontossága. De miért kell ennyire buzgón imádkozni? Azért, mert a könyörgés olyan, mint egy kőfal, az Anyaszentegyház megmaradására szolgál.²⁴ Ha Isten elé vesszük imádságban a terveinket, céljainkat mielőtt azokhoz hozzáfognánk, akkor boldogulhatunk, mert utunkat áldás kísérheti. „Ha penig paraszt modon, no belé Balas Lovat ad Isten, fogtal dolgozhoz, ott szakad markodban, az holot leginkab kivantatnek à segítség.”²⁵

De vajon hogyan könyörögjünk? Nap mint nap tapasztalható, hogy kérésünk nem teljesül. Milotai említi ezt a tapasztalatot, hogy: bár kérjük, mégsem kapjuk. A válasz talán a könyörgés módjában van. Mert ha nem szentségben, alázattal és bűnbánattal kérjük, miért csodálkozunk, hogy nem kapjuk meg? Amíg nem tiszta kezek emelkednek a magasba, és amíg sokak szíve és szeme telve van „gyűlölettel, haraggal, irigységgel”, addig mindaz olyan, mint „vas az sebben, ne várjad gogyulását...”²⁶

Ha azonban az ember alázattal és tiszta szívből fohászkodik, meg kell vizsgálnia, hogy vajon szolgálta-e hasonló buzgósággal és odaszánással azt, Akinek most a segítségét kéri. Ha fohászkodsz – int a prédikátor – akkor másfelől „szolgály szabad akaratodbol jo szivel, nem immel ámmal unatkozással”.²⁷

De a legfontosabb mégis az, hogy teljes bizalommal könyörögjünk – írja a püspök. A teljes bizalom pedig azt jelenti, hogy a hit olyan mélységből fakad az ima, ahol már nincs jelen „semmi tetovazás... semmi kételkedés”, de jelen van az élő reménység, ami úgy épít Isten szavára „mint ha immar azt az mit remél meg nyerte volna”.²⁸

23 Uo., XII.

24 Uo., 1.

25 Uo., 9.

26 Uo., 30–31.

27 Uo., 66.

28 Uo., 97.

Milotai püspök sok mindent felsorol szépítés nélkül arról, hogy miként szoktak imádkozni az emberek, s hogy milyen nehézségekbe ütköznek ezalatt. Ugyanakkor egészítsük ki írását még egy dologgal, mely – úgy hiszem – épp úgy volt a 17. századi ember problémája, mint a 21. századié. Látnunk kell, hogy az olvasó, illetve a hívő ember az őszinte imádságban nehézséggel találja magát szembe. Az imádság ugyanis tükre a hitnek. Nehéz kérni. Mert felmerül a lélekben: vajon szabad-e ezt kérnem? S jön a kétség: tényleg egyedül Isten tartja meg az életünket, javainkat, országunkat, egyházunkat? S szembetalálkozunk az imádság legnehezebb részével: Isten szuverenitásának, azaz mindentől független hatalmának elismerésével. Tényleg győzhet a kisebb a nagyobb felett? A kis sereg az óriás had felett? Vajon a politikában jártas nemesség nem mérlegelte-e azt mindennap, hogy melyik szövetség, melyik földi hatalmasság kegyeinek elnyerése vinné előbbre az ország ügyét? E gondolatok és tudás mellett, amikor a rációra hagyatkozunk, nehéz Istent valódi bizalommal kérni, hogy segítse reménytelen ügyünket. Az imádságban szembetaláljuk magunkat saját racionális érveinkkel.

Imádság a jó fejedelemért

„Mint hogy peniglen minden Tisztviselőknék, de kivaltképpen az Fejedelmeknek es kiralyoknak allapattyok igen felelmes, azert, hogy ha az ő nagy szamadando tisztokban az emberi erőtelensegh es gyarlosagh miat, avagy el nem járnak, az mellyért Istennek harangya gyerjed fejekre: avagy ha el járnak az embereket bantják megh, es ezért ezer az ő irigyek, kik titkon nyilván artalmara igrkekeznek...”²⁹

Leginkább tehát a jó fejedelemért kell könyörögni. Mert a fejedelem sok tekintetben kényszerpályán mozog. Ha Istennek enged, akkor betölti a hivatását, de az emberek meg fogják vetni érte, mert az embereket megbántja a helyes úttal, s az irigyei is ártani akarnak majd neki. Ha azonban az emberek megbántását el szeretné kerülni, és helytelenül cselekszik, úgy Isten haragja szakad rá. Ezért a jó fejedelem helyzete a leginkább „felelmes”.³⁰

Izráel vezetői sem kerülhették el, hogy a nép megunja őket vagy fellázadjon ellenük. „Elsőben Patriarchak uralkodnak: azzal bé telének: Az Prophetak, azok közzüll sokakat megh oölének: az Birák következenek azokat-is meg unak: Kiralt kérenek, azokban addig valogatának, eggyet le vetvén mást fel emelvén el fogyának.”³¹

De kit nevezhetünk vajon jónak a fejedelmek közül? Akik betöltik a hivatást, amelyre az Úr rendelte őket. A hivatás pedig „földi Isten”-nek lenni, aki jó példával jár a nép előtt, annak gondviselője; viselkedése tükröz az alattvalók számára, így ha kegyes életű, akkor az ország is követi őt az Isten tiszteletében.³² Az uralkodó

29 Uo., 3.

30 Uo., 3, 21.

31 Uo., 49.

32 Uo., 11, 23.

Isten földi képe, *imago Dei*.³³ A jó fejedelem oltalmazója az igaz vallásnak, dajkája az Anyaszentegyháznak és az iskoláknak, a jónak védelmezője, a rossznak büntetője. Feladata szerint az országot védelmezi a külső ellenségtől, ahogy a belső pártütőktől is.³⁴

Az uralkodó életére nem tekinthet úgy, mint olyan valami, amivel saját maga rendelkezik, hiszen élete a népéé. A jó fejedelem *pásztor*. A nyájnak pedig bíznia kell benne, engedelmeskednie kell, és tűrni, hogy gyapját időnként lenyírják róla. Pásztorolni önfeláldozóan egy népet: erre egyetlen példa van a hatalommal bíró ember számára, Jézus Krisztus.³⁵

S ha a hatalom megadatik, de nem az Úr rendelése szerint bánik vele az uralkodó, akkor zűrzavar támad, mert az emberi társaság vezető nélkül: „...elegy belegy veszettség bellua multorum capitum, Sok fejű vad. Kik csak mindenkoron vesző félben vadnak.”³⁶ A szerző Jeremiás prófétát is idézi, mondván: ha a babiloni fogtság alatt az idegen városért, következőképpen az idegen uralkodóért is kellett könyörögni, hogy béke lehessen, amely a zsidóság megmaradásának záloga is, mennyivel inkább kell könyörögni a jó fejedelemért.³⁷

„Tudom mit gondolsz: En nem könyörgök mert meg bantot. Talam meg érdemletted. Mert ezt nallad le tegyed: Az Úr Isten nem olyan tisztviselőket ad gyakorta az minéműt az tiszt kivanna: hanem az minéműt az népnek vétke érdemel.”³⁸ De nemcsak a nép érdeme szerint kerülhet jó vagy rossz uralkodó a trónra, hanem az isteni gondviselés által és okán, amikor az Úr a maga szuverenitásából emel egyeseket a királyi székbe, s másokat letaszít onnan. Ezek a változások nem véletlenek, és nem szerencse dolgai, nem emberi eszesség vagy serénység függvényei – magyarázza Milotai – hanem Isten gondviselésén múlnak. „Mert ő az ki el vészi az országot egytől, s-másnak adgya.”³⁹

Akár rossznak ítéljük az uralkodót, akár jónak, akár Isten gondviselésének, akár megérdemelt büntetésnek, könyörögni kell érte. Mert, ahogy az ember számára, úgy egy ország számára is csak Isten lehet a segítség; az Ő segítsége azonban mindenre elégséges. Ezért kell a királynak saját magának is könyörögni, de ezért kell a népnek vele együtt részt venni az imádságban. Dávid lejegyezte a zsoltárt, mert szívében ez az imádság fogalmazódott meg, ugyanakkor leírta azért is, hogy a népnek mintát adjon a kezébe, hogy őérte helyesen tudjanak könyörögni. A közösség imája pedig olyan, mint egy hatalmas lángokkal égő tűzrakás, amelybe a „felső méltosagbéli ember-is” bele helyezheti az ő „hideg nyersfa szabásu erőtelen könyörgését”, mert a többiekével együtt majd lángra gyullad és elér az egekig.⁴⁰

33 Uo., 33.

34 Uo., 18–20, 40.

35 Uo., 20–21, 36, 42, 75, 77–78.

36 Uo., 17.

37 Jer 29,7. Uo., 16.

38 Uo., 23.

39 Uo., 42–43.

40 Uo., 29, 31–32, idézet: 33.

Az ember – és különösen a hatalommal bíró ember – hajlamos a saját erejében, saját serege nagyságában bízni. Ezért is jó, hogy Milotai a negyedik prédikációt megint csak ezzel az egyszerű, de lelki belátás tekintetében igen nehéz tanítással kezdi: minden erőnk Istentől van. A nép tehát ne hagyja magára az uralkodót az imádságban, legyen szorgalmas a könyörgésben, és gondoljon úgy földi gondviselőjére, hogy az ő szenvedése a nép szenvedése, az ő megmaradása a nép megmaradása. Mert mint a testnek a fej, olyan az uralkodó a nép számára.⁴¹ S ha az alattvaló szíve zúgolódásra is bízthatná a száját, akkor is jusson eszébe, hogy a király helyzete rosszabb, mint a raboké! „Nézd el az Rabot nappal ha dolgozik, éjjel bántás nélkül nyugodalma vagyon. Az Fejedelmek nap estig bántatnak külömb külömb féle dolgokkal: Éjjel osztán nem nyukhatnak, fetreng, busul, ugy vesződik mint az hagymas betegsegben fekűvő.”⁴²

S végül egy bizonytalanságot okozó rész magyarázata következik. A zsoltár ötödik és hatodik verse így szól: „Adja meg szíved vágyát, teljesítse minden tervedet! / Akkor örvendezünk győzelmednek, és zászlót emelünk Istenünk nevében. Teljesítse az Úr minden kérésedet!” Vajon kérheti-e az alattvaló, hogy a király minden terve és vágya teljesüljön, hiszen az uralkodó is csak egy esendő ember? A szerző kitér ennek a zsoltárrésznek a magyarázatára is. Véleménye szerint úgy kell értelmezni ezeket a mondatokat, hogy a zsidóság Dávid mögött állva – látva a király nehéz helyzetét és azt, hogy minden gondolata az ország és a nép védelmezése körül forog, látva, hogy éjjel és nappal az ország ügyén vívódik és gyötrődik, és látva, hogy ezekben a kérdésekben Dávid egyedül Istenben remél segítséget és buzgón fohászkodik – mondja: teljesítse az Úr minden kérésedet.

Milotai huszadik zsoltárról írt magyarázata nehéz olvasmány volt már a saját korában is. S valójában nagyon nehéz olvasmány a modern ember számára is. Isten mindenhatósága, szuverenitása, az ellenségesen viselkedő felsőbbbségért való imádság és a rációnak ellentmondó hit és reménység éppúgy kihívás elé állította a Magyar Királyság vezetőit, akik olvasták ezt a nyomtatványt, mint a modern olvasót. Minden korban élnek olyan emberek, akik törődnek országuk jövőjével, felelősséget éreznek a közügyek iránt, vagy szerepvállalásukkal életüket, egzisztenciájukat teszik kockára. Taktikus számításaik, elemzéseik, felméréseik, szövetségkötéseik közben nehéz elfogadni, hogy valójában egyetlen mentőöv létezik csupán. Amit a kegyelmes Isten küld felénk.

41 Uo., 35, 41.

42 Uo., 50.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALMÁSI Gábor: Bethlen és a törökösség *kérdése a korabeli propagandában és politikában*, in KÁRMÁN Gábor – TESZELSZKY, Kees (szerk.): *Bethlen Gábor és Európa*, Bp., 2013, 311–366.
- ALVINCZI Péter: Magyarország Panasza (1620, Kassa), in *Magyar gondolkodók, 17. század. Államelmélet és politikai gondolkodás*, válogatás, szöveggondozás, jegyzetek: TARNÓC Márton, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 165–185.
- BENDA Kálmán: *A nemzeti hivatástudat nyomában*, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2004.
- KÁRMÁN Gábor-TESZELSZKY, Kees (szerk.): *Bethlen Gábor és Európa*, Bp., 2013.
- PAPP Klára – BALOGH Judit: *Bethlen Gábor képmása*, Debrecen, DE Tört. Int., 2013.
- Corpus Juris Hungarici, Magyar törvénytár, 1608-1657. évi törvényekről*, fordították és utalásokkal ellátták: KOLOZSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, magyarázó jegyzetekkel ellátta: MÁRKUS Dezső, Bp., Franklin-Társulat, 1900.
- FAZAKAS Gergely Tamás: Milotai Nyilas István könyörgése Bethlen Gáborért: Néhány adalék az országos imádságok újabb kutatásainak fényében, in STEMLER Ágnes – VARGA Bernadett (szerk.): „*mint az gyümölcsös és termett szőlőveszsgőc...*”: *tanulmányok P. Vászárhelyi Judit tiszteletére*, OSZK, Balassi Kiadó, Bp., 2010, 173–178.
- FAZAKAS József: Ismeretlen nyomtatott imádság a hazáért és a királyért, Bethlen Gáborért, *Magyar Könyvszemle* 94(1978), 197–202.
- FEKETE Csaba: Milotai Nyilas István Ágendájának változatai, *Református Egyház*, 61(2009), 131–140.
- FRANZL, Johann: *Ferdinand II. Kaiser im Zwiespalt der Zeit*, Verlag Styria, Graz, Wien, Köln, 1978.
- G. ETÉNYI Nóra: Politika és publicisztikai kontextus. Bethlen Gábor a Német-római Birodalomban kiadott nyomtatványokban (1619-1622), in KÁRMÁN Gábor – TESZELSZKY, Kees (szerk.): *Bethlen Gábor és Európa*, Bp., 2013, 245–274.
- s. n.: *Ordinum regni Hungariae ad propositiones in comitiis Posoniensibus anni MDCXIX. responsum et attestatio*. App. 108.
- Jubileumi Kommentár* (1972/1995.) <https://biolka.ro/upload/Jubileumi%20Kommentar.pdf>. 2025. 02. 27.
- KAMPMANN, Christoph: *Europa und das Reich im Dreißigjährige Krieg – Geschichte eines europäischen Konflikts*, Verlag W. Kohlhammer Stuttgart, 2008.
- MILOTAI NYILAS István: *Sz. Davidnak buzadik soltaranak rövid praedicatione szerint valo magyarázttya, melyben mind az istentfélő igaz jo fejedelmeknek, mind az keresztyén kösége nek tisztek meg abraoztatik...* irattatot és kü boczáttatot... Bethlen Gabornak, Magyar és Erdélyországnak istentfélő keresztyén fejedelmének főpraedicatora, Melotai Nyilas Istvan által. Kassa, Johannes Festus. 1620.
- P. VÁSÁRHELYI Judit: *Szenci Molnár Albert és a Vízszolyi Biblia új kiadásai*, Universitas Kiadó, Bp., 2006.

- PÁLFFY Géza: A Bethlen-kutatás egy alig vizsgált kérdéséről: a Magyar királysági rendek és az erdélyi fejedelem (1619-1622), in BALOGH Judit-PAPP Klára (szerk.): *Bethlen Gábor képmása*, 2013, 139–158.
- PÁZMÁNY Péter: *Falsae originis motivum Hvngaricorum succincta refutatio. Az magyar országi tamadasoknak hamissan költött eredetinek rövid velös hamissitasa*. Bécs, 1620.
- R. VÁRKONYI Ágnes: Bethlen Gábor jelenléte Európában, in KÁRMÁN Gábor – TESZELSZKY, Kees (szerk.): *Bethlen Gábor és Európa*, 2013, 9–75.
- TRAJTLER Dóra Ágnes: Az 1608. évi dekrétum első törvénycikkelye – protestantizmus és Szent Korona-tan, in SZÁVAY László (szerk.): „*Vidimus enim stellam eius...*” konferenciakötet, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, Bp., 2011, 481–486.
- TRAJTLER Dóra Ágnes: Kálvinizmus a Bethlen-zászló tükrében, *Porta Speciosa*, 2010/2., 123–133.
- ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk.: LADÁNYI Sándor, Bp., 1977.